

HERMENEVS

4^e JAARGANG, AFL. 8 — 15 APRIL 1932

De Klassieke Oudheid in het Dichtwerk¹ van Karel van de Woestijne

Toen Karel van de Woestijne in 1912 het streven en sterven van den Vliegenier bezong, goot hij zijn gedicht in een klassieken vorm. „De Vliegende Man”² is geschreven in dactylische disticha, die door lyrische partijen in sapphische strofen worden afgewisseld, en eindigt met een „Threnos”, waarvan de vrije rythmen doen denken aan Simonides* Danaë-klacht. Inhoud, titel en opvatting bewijzen, dat bij de conceptie van dit poëem in den geest van den dichter de herinnering leefde aan het helleensche prototype van den al te stoutmoedigen menschelijken vogel, aan Ikaros.

Maar dit is dan ook het eenige onder de gedichten van Karel van de Woestijne — afgezien van twee vertalingen naar Sappho — waar de vorm klassieken invloed verraadt. Dactylische rijen heeft hij overigens slechts in zijn proza geschreven. Men kan ze vinden in „Het Rad van Omphale”³ en hier en daar in zijn fliasvertaling. Voor het overige is zijn vers, in hooge mate muzikaal, in bijna even hooge mate eenvormig. Wat hij bereikt, bereikt hij meer door klankschakeering dan door wisseling van maat. En zooals het beeldend vermogen van den lyricus zich oplost in den klank van het zingende woord, zoo is ook de plastiek van zijn epische beschrijvingen een plastiek van het woord, niet van de metrische gestalte. Is het niet teekenend, dat Van de Woestijne, toen hij de Ilias vertaalde, het heroïsche vers het getrouwst meende weer te geven, als hij het weergaf in proza?

---

¹ Ook het proza in deze bespreking te betrekken, is, gezien den omvang, waartoe wij ons moeten beperken, geheel en al onmogelijk. Vermeld zij dus slechts, dat enkele antieke verbeeldingen zijn te vinden in „Afwijkingen” en in „Janus met het dubbele Voorhoofd”. Het belangrijkste daarvan is, in het laatstgenoemde werk, „De Vrouw van Kandaules”, dat men zou kunnen noemen: de ironiseerende beschrijving van een oud-Vlaamsen tafereel naar het bekende verhaal uit Herodotus' 1^e boek.

² Interludiën (1912) blz. 143—176.

³ Afwijkingen (1910) blz. 87—94.

Dat is zeker al reden genoeg, om Querido ongelijk te geven, wanneer hij Van de Woestijne „den Helleen” noemt, al heeft hij dan ook die kwalificatie door drie, vier andere epitheta getemperd en vervaagd.¹ En het is niet de eenige reden. Want onder de gangbare trekken van het helleensche wezen is er wel ongeveer geen een, dien men in den geest van Van de Woestijne vindt afgeteekend. De klaarheid, de harmonie, de eenvoud, de bondigheid, de redelijkheid, de levensaffirmatie, de onbezorgde zinnelijkheid der oude Hellenen moet men bij hem niet zoeken. En wil men hem noemen duister als Herakleitos, vurig en wrang als Aischylos, grootsch als Pindaros, en een godszoeker als Platoon, men kan er, zelfs als men hoffelijk genoeg is om te meenen, dat deze holle woorden een vaste kern hebben, toch zeker van zijn, dat hij zijn duisterheid en grootscheid niet aan Heraclitus en Pindarus, en zijn wrange vurigheid niet aan Aeschylus dankt, zoo min als hij zich bij zijn jacht naar den Onzienlijke door Plato heeft laten leiden. Ja zelfs in het epische verhaal vertoont Van de Woestijne maar weinig verwantschap met de Grieken alleen. Wat daarin antiek is, is grieksch-latijnsch. Het is zeker geen toeval, dat zijn Penthesileia-gedicht² een motto draagt, dat aan Vergilius ontleend is. Men heeft hem een humanist genoemd, voor wien Hellas en Rome geen geheimenissen bewaren.³ Maar is de kunst der humanisten niet gegroeid uit den geest en het gevoel en de beeldspraak der Romeinen? Waar Van de Woestijne's vers het meest „klassiek” is, daar hooren wij het geluid van een Seneca. Wel te verstaan, Seneca op zijn best.

Intusschen, hoe miniem dan ook de invloed der Grieken is op den geest van dezen universeelsten onzer moderne dichters, men kan zich niet beklagen, dat hij zich te weinig met de Grieken heeft ingelaten. Wij bezitten van hem een prozavertaling van fragmenten van de Ilias; drie boeken met gedichten van grieksch-mythologischen inhoud, tezamen 9 in getal; in de eerste Verzen den „Tusschenzang” Venus en Adonis en het dramatisch fragment Kronos; en in „De Gulden Schaduw” het Lied van Phaon. De drie laatstgenoemde gedichten sluiten zich naar strekking en vorm ten nauwste aan bij de negen afzonderlijk gebundelde, die in de jaren 1912, 1914 en 1924 onder de titels „Interludiën” (I en II) en „Zon in den Rug” zijn

¹ Dietsche Warande en Belfort, Febr. 1928.

² Zon in den Rug, blz. 109—148.

³ Joris Eeckhout in D. W. en B., Febr. 1928.

verschenen.¹ In de Ilias heeft Van de Woestijne zijn opvatting van vertalen gedemonstreerd en tegelijk getracht den indruk, dien Homerus' epos in zijn sensitieven geest te weeg bracht, zoo zuiver mogelijk met het nederlandsche woord te benaderen; in de 12 mythologische gedichten, dramatisch, lyrisch beschrijvend of episch beschrijvend, heeft hij den rijkdom van zijn schouwend en beeldend vermogen en de uit het contact met die oude verhalen bij hem geboren gedachten en gevoelens in breede tafereelen voor ons neergezet.

Indien men vraagt, wat Van de Woestijne in de grieksche mythologie wel voornamelijk zocht, dan geven zijn Iliasbewerking en haar inleiding daarop een antwoord. De dichter wilde ons een vertaling geven, „die, naar tekst-beteekenis en naar karakter, naar inhoud en naar vorm, 't oorspronkelijke zóó nabijkomt, dat ze op den lezer denzelfden indruk als het oorspronkelijke maakt.”² Men kan de verwezenlijking van dit principe niet korter en niet beter demonstreeren dan met de befaamde overzetting van het befaamde $\epsilon\acute{\iota}\varsigma \kappa\omicron\iota\upsilon\rho\alpha\nu\omicron\varsigma \epsilon\acute{\sigma}\tau\omega, \epsilon\acute{\iota}\varsigma \beta\alpha\sigma\iota\lambda\epsilon\upsilon\varsigma$ (B 204) : één hoofd weze, één koning.³ Wij hebben hier het product van een vertaaltechniek, die gelukkig al weer tot het verleden behoort. De indruk, die er op den lezer van uitgaat, is een gevoel van getormenteerde bevreemding, zooals hem nooit uit Homerus zelf was bijgebleven. Uit dien hoofde beschouw ik deze proza-bewerking van de Ilias als een mislukking. Maar men kan er uit constateeren — en dat is belangwekkend, waar men dan ook de oorzaak wensche te zoeken — dat bij den dichter Van de Woestijne de poëzie van Homerus voor alles een gevoel van bevreemding heeft teweeg gebracht. De oudste epicus van Europa is voor zijn modernen zin uitermate oud, en daar hij uitermate oud is, ook uitermate primitief. Hoe primitief hij is, bewijst de vertaler in zijn inleiding, met verwijzing naar geleerde literatuur, die ondertusschen, of te voren, ook al weer werd achterhaald. Maar juist dit primitieve, dat hij in Homerus zag, heeft hem gefascineerd. In en achter den tekst zocht hij de ruigheid en de ruwheid en de barbaarsche pracht van het praehelleensche. En

¹ De Iliasvertaling is uitgegeven in de W. B. (zonder jaartal). Zon in den Rug door Boosten en Stols te Maastricht, Verzen (1905), De Gulden Schaduw (1910) en de 2 bundels Interludiën door C. A. J. v. Dishoeck te Bussum.

² o. l. blz. 7.

³ o. l. blz. 44.

dat verklaart, hoe voor zijne mythologische gedichten zich zijn fantasie bij voorkeur — zij het dan ook niet uitsluitend — kwam te richten op de figuren van een Kronos, een Alkyoneus, op den Thraciër Diomedes en op Herakles.

In deze verbeeldingen toont zich de gefolterde lyricus een schilder van een rijk palet, een beeldhouwer met een sculpturaal vermogen van even groote kracht als verfijning, maar de zengende brand van zijn ziel slaat er niet uit op. Zooals hij zelf zegt in het voorbericht van den eersten bundel der Interludiën — en er is recht noch reden, om die verklaring in haar algemeenheid te betwijfelen —: men heeft die gedichten te beschouwen als een spel, een zich vermeien der verbeelding, dat de ééne leidende lijn van leven, gevoelen en denken, die de andere bundels verbindt, noch aanraakt noch verbreekt. Inderdaad, men zal Van de Woestijne's lijdensweg slechts kennen uit de Verzen en De Gulden Schaduw, zooals men zijn worsteling en verrijzenis kent uit de trilogie De modderen Man, God aan Zee en Het Bergmeer. Doch dat neemt niet weg, dat er ook onder die mythologische gedichten zijn, waarin hij het voelen en denken, dat zijn lyriek beweegt, zijn gedachten over dood en leven, over mensch, God en goden, over liefde en geluk, in de gestalten der Oudheid veranschouwelijk heeft. Twee regels uit Het Vaderhuis spreken van een ik, „die in mijn leven slechts de liefde ken voor mijn vreemd eigen-beeld, weerkaatst in moe dood water”¹, een beeld, waarin de vage herinnering aan Narcissus misschien wel even natrilft; die gedachte wordt weer opgenomen in „De Jongste Sater”² en belichaamd in den faun, die zich terugtrok binnen de grenzen van zijn eigen rijk, waar hij alles naar zijn eigen beeld gevormd heeft. Maar het slot van dit gedicht:

— o God, hoe klotst de aleeuw'ge zang der Zee daar-buiten! . . .

— En dat ik toch een Léve achter mijn leven heb . . .

stelt een zielsconflict, dat de dichter van een andere zijde benadert in „De Terugtocht”, de flonkerend-schoone parafrase van Ovidius' verhaal van Orpheus en Eurydice.³ Zoo mag men ook zeggen, dat het beeld van Eroos, den onbekrijgbaren jager van het dierlijk wild, waarvoor zeer zeker in de grieksche letterkunde de parallellen niet ontbreken (men denke alleen maar aan Sophokles' bekendste koorlied uit de Antigone), door Van de Woestijne naar eigen inzicht

¹ Verzen blz. 15.

² Verzen blz. 113—118.

³ Interludiën I, blz. 63—138.

wordt herschapen, wanneer, in Anteroos weerspiegeld, zich Eroos bewust wordt van zijn vernietigende macht en zijn taak voortaan volbrengt met de verbeterde woede van een folterknecht¹; Aphrodite, „die mensch werd om te minnen als de goden”², is niet minder een schepping van zijn bittere en smalende begeerlijkheid; en dat de Phaoon uit het oude Lesbische volksverhaal de trekken aanneemt van den eenzame, die bij het feest des levens slechts van verre toeziet en klaagt om de „gruwbare eenzaamheid van wie te schoon zich weten”³, het zou ondenkbaar zijn, als een ander dan Van de Woestijne zijn lied had gezongen. Want alleen bij Van de Woestijne kon de figuur van Sappho zoo geheel achter de gestalte van Phaoon schuil gaan. Phaoon, Broos, Adonis, Kronos, Alkyoneus zijn wel degelijk schepselen van zijn uitzonderlijken geest. De romantische Penthesilea⁴, uit verzwegen liefde voor Achilleus naar Troje gekomen, om zich door hem te laten doodden, is het evenzeer. En Helena, de Spartaansche Helena⁵ niet minder. Want wie dan hij kon een Helena en een Menelaos leekenen, die zóó ver af staan van alles wat de Grieken, van Homerus af tot Collytus toe, ooit over hen gezegd hebben, wie kon ons een Helena geven, die opgroeit als een jonge Spartaansche naar de regelen van Lycurgus, en een „Menelaos die, van eten moe en al te rijk-geslorpte wijnen zat, aan hare zijde blonk van zweet en van het blazen der gezwollen snorkenswang;” en dan daarnaast een Paris stellen, die zoozeer verwant is aan den wakkeren herder uit Euripides’ verloren tragedie Alexandros?

Van een geheel eigen en bizonder gehalte ten slofte is ook Van de Woestijne’s Herakles, een zeer opmerkelijke creatie, die in onze nieuwe nederlandsche litteratuur naast dien van Couperus zijn plaats verdient: Herakles de Barbaar naast Herakles den Helleen. Wij zien hem even in „De Stierendief”⁶ en aan de nauwmerkbare ironie herkennen wij den held uit „De Paarden van Diomedes”⁷, den primitieven krachtmensch, die in zijn eeuwig overwinnen geen bevrediging vindt, omdat wat werk hij onderneemt te

¹ Interludiën II, blz. 37—60.

² Verzen blz. 34.

³ De Gulden Schaduw blz. 279.

⁴ Zon in den Rug, blz. 105—148.

⁵ Ibid. blz. 9—59.

⁶ Interludiën II, blz. 105—197.

⁷ Id. I, blz. 1—95.

gering is voor zijn krachten — „noodwendigheid van laag gezwoeg, ellendig-maklijk, dat moest eindigen op een zéekren zegepraal”.¹ Is het wonder dat hij dien Herakles, voor een verzetje, omdat „hij wist dat morgen weer hij reizen ging naar eendere ijte”² — brood-dronkenheid uit onbevredigdheid geboren—een vastenavondklucht laat spelen met den gebonden op zijn nek gedragen ever van Erymanthos, en dat hij hem, met de rustige onverschilligheid van den goedmoedigen moordenaar, den kentaur Pholos,³ zijn vriend en gastheer, doet doodknuppelen? En deze god naar lichaams-geweld, de onverzadigbare zinnenmensch, die slechts de matheid kent van nimmer zat te zijn; zal moeten rijzen tot het blank verblijf der goden op den Olympos! Te midden van de marmerwitte Olympiërs ontwaakt hij, de bronzen krachtmensch, aanliggend aan den maaltijd, waar Hera voor hem stelt als zijne gade het meisje Hebe. En Herakles, tot god ontwaakt, beziet het meisje Hebe met oogen, die nog des menschen zijn, zooals de dichter de godefiguren van het Parthenon, die volste openbaring van de klassiek-Helleensche beeldhouwkunst, beziet met oogen die des menschen zijn, en zij dunken hem schoon maar passieloos. Van zijn schouwende keuren geeft het gedicht, dat Hebe⁴ heet, het ingetogen, hartstochtloos verslag, schoon als een wenschelooze uchtendstond. Daar gromt nog even als een ver gerucht herinnering aan bitterzoete aardse liefde, heugenis van snerpand begeeren, van tergende geuren en brallende kleur en klank, bijna komisch van plompe stoffelijkheid in de ijle sfeer der Helleensche hemelingen. Maar dan verzinkt dat alles voor het suizend zwijgen van den hoogen aether en

Er was een stilte als nooit voor deze in hem.
 Hij wist dat hij de kwelling zou ontgaan;
 dat hij ditmaal beminnen mocht en zou
 zooals de menschen niet beminnen. Hij
 gevoelde thans de volle mate van
 zijn loutering. En uit de keldren van
 zijn borst rees dankbaar en van vrijheid warm
 een zucht vol geuren . . .⁵

¹ Ibid. blz. 38.

² Ibid. blz. 95.

³ Het Gelag bij Pholos, Zon in den Rug, blz. 61—102.

⁴ Interludiën II, blz. 63—102.

⁵ Ibid., blz. 99/100.

De humor, die Emmanuel de Bom¹ een openbaring was, toen hij hem in den journalist Van de Woestijne ontdekte, is ook in dit gedicht te vinden. Ook dat is een openbaring, en onze verbazing is er niet geringer om, nu wij ontdekken, dat ook de dichter Van de Woestijne den humor kon geven. Maar het gehalte van dien humor, een zeer fijn gehalte, bewijst ons eens te meer, dat ook zijn epiek is doortrokken van de zeer eigen essentie zijner persoonlijkheid.

W. E. J. KUIPER.

Theodorus Beza als dichter der „Juvenilia”

In een tweetal artikelen in dit Maandblad heeft Prof. F. Muller ons een blik gegund in de „Middeleeuwsche levenslust”² en ons de „Levensliederen” der studenten en magistri te Parijs, Oriens, Bologna en Salerno doen hooren. Vooral waren het Ovidius, Catullus en Tibullus die hen boeiden en „in de omlijsting van het godsdienstig leven” zong de student van de vriendschap, de liefde en de natuur.

Tot hoever de vriendschap tusschen twee mannen gaan kon, daarvan heeft Prof. Muller ons een treffend staaltje gegeven, dat de vrouw des eenen op diens verzoek den andere vergezelt op zijn reis en weer ongerept aan den wettigen man wordt teruggegeven en dat beiden beseften, deze proef was te zwaar, de vriendschap zwicht, de liefde overwint.³

Treffend zag ik deze stelling bewezen in een tweetal gedichtjes van Theodorus Beza, den student in de Rechten te Orleans, later den opvolger van Johannes Calvijn. We zijn niet meer in de Middeleeuwen, maar de Middeleeuwsche geest werkte na in het Levenslied, dat in de Universitaire kringen luid opschalde. Onder de Latijnsche gedichten treffen wij aan verzen op de Vriendschap, de natuur en de vrouw. Kleine gedichtjes — Catullus zou ze „Nugae” hebben genoemd — die bepaald fraai kunnen worden genoemd, b.v. „Ad Fibulam Candidae”, „Ad Pedem Candidae”, „O pes candidae Candidae”, o blanke voet van Candida.⁴

¹ Van de Woestijne Journalist, D. W. en B., Febr. 1928.

² „Hermenevs”, 1^e Jaargang blz. 38 v.v. en 2^e Jaarg. blz. 51 v. v.

³ „Hermenevs”, 2^e Jaarg. blz. 52 en 53.

⁴ De eerste uitgave zijner gedichten verscheen te Parijs bij Jodocus Badius onder den titel „Poemata Theodori Bezae Vezelii. Poemata Lutetia”. Ex officina Conradi Badii 1548.

Maar ik heb inzonderheid het oog op een tweetal gedichtjes, vriendschap òf liefde en in deze *collisio officiorum* is de keus van den dichter niet gemakkelijk. Vertalen zal ik deze gedichtjes niet, omdat het Latijn gemakkelijk genoeg is om door de lezers van „Hermenevs” te worden begrepen.

I

At est Candida sic avara, novi,
 Ut totum cupiat tenere Bezam.
 Sic Bezae est cupidus sui Audebertus,
 Beza ut gestiat integro potiri:
 Amplector quoque sic et hunc et illam,
 Ut totus cupiam videre utrumque
 Integrisque frui integer duobus.
 Praeferre attamen alterum necesse est.
 O duram nimium necessitatem!
 Sed postquam tamen alterum necesse est,
 Priores tibi defero, Audeberte.
 Quodsi Candida forte conqueratur,
 Quid tum? baseiolo tacebit imo!

II *Theodorus Beza de sua in Candidam et Audebertum benevolentia.*

Abest Candida! quid Beza moraris?
 Audebertus abest: quid hic moraris?
 Tenent Parisii tuos amores
 Habent Aurelii tuos lepores
 Et tu Vezeliis manere pergis,
 Procul Candidulaque, amoribusque,
 Et leporibus, Audebertuloque?
 Immo Vezelii procul valete,
 Namque Vezelii carere possum
 Et carere parente, et his et illis:
 At non Candidula, Audebertuloque!
 Sed utrum, rogo, praeferam duorum?
 Utrum invisere me decet priorem?
 An quemquam tibi, Candide, anteponam?
 An quemquam anteferam ibi, Audeberte?
 Quid si me in geminas secem ipse partes,
 Harum ut altera Candidam revisat,
 Currat altera versus Audebertum.

In beide geciteerde verzen is er dus een strijd, die geen beslissing brengt tusschen de liefde voor Candida en de vriendschap voor Audebert. Ik stemtoe, dat de jeugdige dichter natuurlijk dichterlijk overdrijft. Maar te Geneve ontwaakte de psalmdichter in den darten zanger der „*Juvenilia*”.

Tholen.

C. VELTENAAR.

Geschiedenis der Aardrijkskunde ¹

I.

Voor de geschiedenis der aardrijkskunde zijn de kusten der Middellandsche Zee het natuurlijk uitgangspunt, primo, omdat de volken, die ze bewoonden, het eerst de wetenschap der geographie op uitgebreide schaal hebben beoefend, en secundo, omdat het

¹ Naar aanleiding van *A History of Ancient Geography* by H. F. Tozer, M. A., F. R. G. S. Cambridge, University Press.

materiaal voor die studie oorspronkelijk aan die streek is ontleend. De reden daarvan is gelegen zoowel in de geographische gesteldheid van dat gedeelte der aarde als in den aard der volken, die het bewoonden. Reeds Strabo (63 v. C.—19 n. C.) vestigt de aandacht op het feit, dat de kusten van de binnenzeeën, zooals de Perzische Golf, de Roode Zee en de Middellandsche Zee, in afwisseling den Oceaan, waarvan het inhammen zijn, overtreffen, en hij voegt eraan toe, dat de Middellandsche Zee het op dat punt van alle anderen wint.

Die groote verscheidenheid van kustlijn heeft het verkeer tuschen ver van elkaar verwijderde volken in de hand gewerkt: de vele eilanden dienden als bakens en stations, de tallooze havens en krekens verleenden een toevlucht bij storm en slecht weer. Vooral de vorm van de noordelijke kustlijn is in dit opzicht de aandacht waard en bovendien maakte de overeenkomstige ligging van de schiereilanden Griekenland, Italië en Spanje, die aan dezen kant in die zee vooruitspringen van het vasteland van Europa, het onderlinge verkeer nog gemakkelijker. Zoo hebben dezelfde oorzaken, die de beschaving der bewoners van dat gedeelte der aarde hebben in de hand gewerkt door hun geestelijken blik te verruimen en hen in staat te stellen om elkaar hunne kunsten en wetenschappen mede te deelen, tezelfdertijd den grondslag gelegd voor een zich steeds ontwikkelende en veelzijdige studie der geographie. Met landen als Indië en China was het heel anders gesteld. Door hunne afgelegen ligging en scherp gemarkeerde grenzen was hunne aanraking met anderen uiterst zeldzaam, en voor Egypte geldt haast hetzelfde, daar dit land, hoewel aan de Middellandsche Zee gelegen, door zijn afhankelijkheid van den Nijl zijn eigen ontwikkelingsgang had en van oudsher exclusief was in denkbeelden en staatkunde. Zoo komt het, dat de aardrijkskundige kennis, die de bewoners dier landen bezaten, te beperkt was, te bekrompen van gezichtskring dan dat zij van nut kon zijn voor die studie in het algemeen.

Vóór den tijd van Alexander den Groote hebben de Minyers van het eiland Creta, de Phoeniciërs en de Grieken achtereenvolgens de oude wereldzee bevaren en hare kusten met hunne volksplantingen bezet. Het aandeel der oude Minyers zal eerst kunnen worden vastgesteld, wanneer het door de verrassende opgravingen van Sir Arthur Evans aan den dag gebrachte materiaal door de archaeologen volledig zal zijn bewerkt en de inscripties zullen zijn

ontraadseld. Voorloopig zijn nog de Phoeniciërs het oudste volk, dat ons van zijne aardrijkskundige kennis der Middellandsche Zee heeft doen blijken. Lang vóór het begin der Grieksche geschiedenis had dat merkwaardige volk zijne handelsstations gevestigd op verschillende punten langs de kusten van die zee, zelfs in de nabijheid van den Oceaan. Reeds de namen van hunne twee voornaamste steden, Tyrus en Sidon, wijzen op dien trek naar de zee: Tyrus toch, oorspr. Sur, beteekent „de rots” met betrekking tot de ligging op een rotsachtig eiland, en Sidon = de visschersstad. Trouwens de smalle kuststrook, die hun land uitmaakte, was van Syrië afgesloten door den rotsmuur van den Libanon en gunde aan hunne grenzenlooze energie geen anderen uitweg dan de zee. En zoo kunnen wij hun vooruitgang nagaan door de drie bekkens, waarin de natuur de Middellandsche Zee heeft verdeeld: eerst van de Syrische kust tot Cyrenaïca, waar dit aan het zuidelijke punt van Griekenland nabijkomt, dan van hier tot de nog scherper getrokken grenslijn, die gevormd wordt door Sicilië en het gebied van Carthago, en eindelijk vandaar tot de Zuilen van Hercules aan het westelijke einde. In dat eerste bekken kunnen wij hun spoor volgen over Cyprus en Rhodus naar Creta, en dat eiland, aan den zuidelijken grens van de Aegeïsche Zee en tusschen de uiterste punten van Griekenland en Klein-Azië gelegen, leende zich uitstekend als uitgangspunt voor verdere ondernemingen. In de Aegeïsche Zee zelf vinden wij tallooze bewijzen voor hunne aanwezigheid; zoo is de naam Samos, zoowel als naam van het eiland als in Samothrace, ontleend aan het Semitisch verbum *shamah*, hoog liggen, en dat wisten ook de Grieken wel; Strabo VIII. 3. 19 zegt: *σάμους ἐκάλουν τὰ ὕψη*. De hoogste berg op Rhodus, Atabyrium, draagt denzelfden naam als Tabor, zooals de Grieken den bekenden berg in Palaestina noemden. Iardanos, de rivier op Creta, is hetzelfde woord als Jordaan en *yarden* is in 't Phoenicisch rivier. Zoo komt de naam Adramyttium in Mysië overeen met Hadrumetum in Afrika. Elders weer treffen wij sporen aan van den godsdienst der Phoeniciërs. Op Thasos was een tempel van den Tyrischen Hercules, waarvan Herodotus spreekt II. 44, d.i. Melcarth, en men vermoedt, dat op verscheidene plaatsen, waar de plaatsnaam Macaria door de overlevering met Hercules wordt in verband gebracht, die naam een corruptie is van den naam van dien god. De dienst van Aphrodite Urania, die op Cythera bestond, een Phoenicisch handelsstation,

was eigenlijk die van Astarte en op verscheidene plaatsen, die Astyra heeten, vinden wij de sporen van dien naam. En verder de Groote Goden, die op Samothrace werden vereerd; hoewel het naar alle waarschijnlijkheid oorspronkelijk geen Semitische godheden zijn, schijnt hun naam Cabeiri toch te wijzen op Phoenicischen invloed, want deze komt van *Kabir*, groot, een epitheton dat dit volk aan zijne hoofdgoden toekent. De purpervisscherij, waardoor het Tyrische purper werd gewonnen, beoefenden de Phoeniciërs in de Laconische golf en te Hermione in het Argolische Acte: beide plaatsen waren beroemd om hun purper; en op datzelfde terrein treffen wij hunne sporen aan te Corinthe, op de munten van welke stad de purperslak voorkomt en waar de sage Sisyphus tot den vader van Porphyrius maakt, d.i. den purperhandel, en tot den stichter van den dienst van Melicertes of Melcarth. Ook op edele metalen maakten zij in die streken reeds jacht, want Herodotus VI 47 bericht, dat zij de goudmijnen op Thasos ontgonnen.

Reeds vroeg ontmoeten wij de Phoeniciërs ook aan het westelijke uiteinde van het middenbekken der Middellandsche Zee. Daar stichtten zij op de Afrikaansche kust de kolonie Utica ± 1100 v. C. en daar deden zij drie eeuwen later het meer beroemde Carthago verrijzen: *Karthada*, de nieuwstad, Gr. Καρχήδων. Wat was de oorzaak van den voorspoed dier stad, die bestemd was om de mededingster te worden van hare moederstad Tyrus? Dat was hare centrale ligging in de Middellandsche Zee, waardoor zij die zee ten oosten en ten westen kon beheerschen, de nabijheid van Sicilië en Italië, die haar met Europa in verbinding bracht, en de toegang tot het binnenland van Afrika: al die voordeden maakten Carthago haast tot een ideale handelsplaats. Op de daartegenover gelegen kust van Sicilië waren ook de beste punten door Phoenicische of Carthaagsche kolonisten in beslag genomen. Het meest westelijk lag Lilybaeum, de stad „tegenover Libye”, zooals haar Semitische naam zegt. Ten noorden hiervan verhief zich de van verre zichtbare berg, waarop Eryx lag met den beroemden tempel van Venus Erycina, waarin de dienst van Astarte werd voortgezet. En niet ver vandaar hadden zij een kolonie te Panormus, waardoor zij over een der beste havens van het eiland beschikten. Tenslotte hadden zij zich in het derde bekken, dat zich van Sicilië tot de Straat van Gibraltar uitstrekt, gevestigd op Sardinië en Corsica, langs de kust van Spanje en op de naburige Balearen. Zelfs Massilia is waarschijn-

lijk een van hunne stations geweest voordat het een Grieksche kolonie werd. En toch — hoe ongelooflijk het moge klinken — aan al die tochten waren nog veel avontuurlijker expedities voorafgegaan. Immers lang voor dezen en ettelijke eeuwen vóórdat de Grieken ook maar wisten, dat de Middellandsche Zee een binnenzee was, waren die ondernemende handelslieden de Zuilen van Hercules doorgevaren en hadden zij zich in den Oceaan gewaagd. En dé.&r — waarschijnlijk kort vóór de stichting van Utica — versterkten zij zich op een onneembaar punt te Gades of Gadeira-Agaddir, de omheining — dat voortaan hun uitgangspunt werd voor hunne expedities naar Britannië en voor het vestigen van handelsstations op de westkust van Afrika. De naburige streek van Zuid-Spanje was door hen bekend als Tarshish of Tartessus naar de bewoners, de Turdi of Turdetani. Van die plaats lezen wij zelfs in Genesis 10. 4 en in den tijd van koning Salomon (1000 v. C.) vinden wij het vermeld in verband met de zeemacht van Hiram, koning van Tyrus. Zie Koningen I. 10. 22.

Utrecht.

P. H. DAMSTÉ.

(Wordt vervolgd.)

De invloed van het rekenen met den abacus op de; Grieksche en Romeinsche cijfersystemen

De Grieken hebben, zooals bekend is, twee verschillende cijfersystemen gekend: het oudste, dat het Herodiaansche of acrophonische stelsel heet, bestaat hierin, dat men voor de getallen, die wij thans schrijven als 1, 5, 10, 100, 1000 en 10.000 resp. de streep | en de letters Γ, Δ, Η, Χ, Μ, gebruikt,¹ onze 50, 500, 5000 weergeeft door de teekens |Δ, |Η, |Χ, die ontstaan zijn door combinatie van Γ met de teekens Δ, Η en Χ en nu de andere getallen uitdrukt door additieve iuxtapositie van de genoemde symbolen; het jongere, z.g. alphabetische systeem behoudt het additieve karakter, maar voert afzonderlijke teekens, namelijk de letters van het alphabet,

---

¹ Γ is een oude vorm voor Π, de eerste letter van Πέντε Δ, Η, Χ, Μ stellen resp. de woorden Δέκα, Ἑκατόν, Χέλιοι, Μύριοι voor. Η is de oude Attische vorm voor den spiritus asper.

in voor de getallen 1 . . . . 9, de tienvouden beneden 100 en de honderdvouden beneden 1000, terwijl het daarna de teekens voor 1 . . . 9, van accenten voorzien, herbaalt voor de duizendvouden beneden M. Het Romeinsche systeem komt, ondanks verschil in de gebruikte symbolen, in hoofdzaak met het acrophonische overeen; als bijzonderen trek vertoont het echter de toepassing van het z.g. subtractieve principe, dat men ook in de telwoorden aantreft: men schrijft IV en IX naast of inplaats van IIII en VIIII en men zegt onmiddellijk na septendecim voor achttien en negentien duodeviginti en undeviginti.

Van de drie geschetste stelsels behooren het acrophonische en het Romeinsche (waarin nog geteld moet worden, om te weten, hoeveel eenheden van een bepaalden trap er staan) blijkbaar thuis in een primitiever stadium van mathematische ontwikkeling dan het alphabetische (dat afzonderlijke symbolen heeft voor elk aantal eenheden van een bepaalden trap), terwijl ze weer hooger staan dan het Egyptische en het decimale Babylonische, waarin alleen voor de termen van de schaal van het tientallig stelsel bijzondere teekens voorkomen, terwijl alle andere getallen moeten worden weergegeven door additieve iuxtapositie van de eenheidssymbolen zonder gedeeltelijke samenvatting tot vijfvouden.

Die eigenaardige tusschenpositie nu vormt een historisch probleem: hoe is men er toe gekomen om voor de vijfvouden van de termen van de schaal afzonderlijke teekens in te voeren? Het zal wellicht enig overleg kosten, om in te zien, dat dit inderdaad een probleem is: het is niet voldoende, om erop te wijzen, dat de vorm van onze ledematen natuurlijke aanleiding geeft tot het samenvatten van voorwerpen in groepen van vijf en dat men immers bij vele natuurvölker ook een voorkeur voor een dergelijke groepeerings aantreft. Want dat is wel heel juist, maar het zou alleen ter zake dienen, wanneer er sprake was van de voorstelling door cijfers van de getallen van een pentadisch stelsel of althans van een dekadisch, dat in zijn telwoorden nog de herinnering aan de oorspronkelijke groepen van vijf behouden had; niet, nu het gaat om het voorkomen van afzonderlijke teekens voor een bepaalde groep van getallen (5, 50, 500), die, blijkens den vorm van de telwoorden, in het als zuiver decimaal gevoelde getalsysteem in het geheel geen bijzondere plaats innemen. Daarin schuilt inderdaad iets verwonderlijks, dat tot verklaring prikkelt.

Een poging daartoe kan men nu aantreffen in een juist verschenen Zweedsch werkje van K. G. Hagstroem, *Sagan om de tio tecknen*,¹ waarin op een zeer onderhoudende, ook voor niet wiskundigen volkomen bevattelijke wijze, aan de hand van talrijke voortreffelijke illustraties de geschiedenis van de cijfers wordt behandeld. „Sage der tien teekens” noemt de schrijver het met opzet; de geschiedenis der cijfers toch reikt tot in nevelachtige historische verten en telkens weer moet de phantasie te hulp komen aan het tekort schietend exacte historisch-mathematisch onderzoek, wanneer men zich, waar de duidelijke lijnen van het beeld te loor gaan, althans een hypothetische voorstelling van den samenhang van de opgemerkte verschijnselen vormen wil. Dat is nu ook het geval bij het probleem, dat we boven stelden; eenig vaststaand feit is er niet over bekend en de schrijver legt er zelf den nadruk op, dat hij aan zijn phantasie de teugels viert, wanneer hij een onderstelling maakt over het tot stand komen van de te verklaren teekens in het acrophonische en het Romeinsche cijfersysteem, die we als volgt kunnen samenvatten:

In alle landen, van welker mathematische cultuur wij eenige kennis hebben, schijnt al heel vroeg eer rekeninstrument te zijn ingevoerd, waarop, in aansluiting aan het wijdverbreide en, gezien het aantal van onze vingers, natuurlijke dekadische getalsysteem, de eenheden van verschillende trappen (eenheden, tientallen, honderdtallen enz.) door steentjes of schijfjes in verschillende kolommen aanschouwelijk werden voorgesteld en waarop nu de fundamenteele arithmetische bewerkingen (in de eerste plaats natuurlijk optellen en aftrekken) door hanteering van die voorwerpjes konden worden uitgevoerd. Het eigenlijke principe van dit instrument, dat bij de Grieken ἄβαξ, bij de Romeinen *abacus* heet, is, dat men steeds tien schijven van de eene kolom kan vervangen door één schijf van de daarop (in eenmaal aangenomen richting) volgende.²

Oorspronkelijk zal men dus in elke kolom minstens negen schijven ter beschikking moeten hebben gehad en dus ook steeds van een tot tien hebben moeten tellen, zooals men b.v. in het Egyptische cijfersysteem ook doen moet, om het voorgestelde getal te

1 K. G. Hagstroem, *Sagan om de tio tecknen*. Stockholm. Albert Bonniers Förlag, 1931, 147 blz. Kr. 5,75.

² Het rekenen met den abacus is in dit tijdschrift behandeld in het artikel van Dr. S. Koperberg, *Eenvoudig rekenen bij de Romeinen*, III, 49 sqq.

kunnen lezen. Een vereenvoudiging van deze bewerking kan nu verkregen zijn door de schijven van een kolom in groepen van vijf samen te vatten en dan zulk een groep door één schijf in een hulpkolom boven of naast de oorspronkelijke te vervangen. Deze vereenvoudiging wordt toegepast in alle Romeinsche abaci, waarvan we afbeeldingen bezitten; het is niet onredelijk te onderstellen, dat ze een Grieksche uitvinding was.¹

Men kan nu de hypothese opstellen, dat deze rekenwijze zich is gaan afspiegelen in het geschreven cijfersysteem, dat men namelijk, toen men de getallen 5, 50, 500 als hulpeenheden tusschen de termen van de schaal was gaan invoeren, deze hulpeenheden, evengoed als de termen van de schaal zelf, door speciale symbolen is gaan voorstellen. Het acrophonische en het Romeinsche cijfersysteem zouden dus de eigenaardigheid van de afzonderlijke symbolen voor vijfvouden van machten van tien te danken hebben aan het rekenen op den door de invoering van hulpkolommen verbeterden abacus.

Tot zoover de onderstelling van Hagstroem en men zal moeten erkennen, dat zij veel bekoorlijks heeft. Men vindt steeds als feiten zonder eenig onderling verband naast elkaar vermeld, dat de twee bovengenoemde cijfersystemen aparte teekens voor 5, 50 en 500 hadden en dat men op den abacus vijf schijven van eenzelfde kolom door een schijf in een hulpkolom kon voorstellen. Het ontbrekende verband is nu op geheel natuurlijke wijze gelegd.

Nu zal men wellicht de volgende tegenwerping willen maken: is het niet mogelijk, dat het verband tusschen de meegedeelde feiten juist andersom is, als boven werd aangegeven? Kan men niet den abacus met kolommen voor vijfvouden van termen van de schaal hebben voorzien, omdat het cijfersysteem voor die vijfvouden symbolen bezat? Als antwoord op deze vraag kan men opmerken, dat in dat geval het voorkomen van die afzonderlijke cijfers eerst recht een verbijsterend historisch probleem zou vormen. De geschiedenis leert namelijk, dat de cijfersystemen, die voorafgaan aan de positieoneele, in het algemeen òf den taalkundigen bouw van de tel-

---

¹ Een voldoende duidelijke afbeelding van een Griekschen abacus is, voorzoover ik weet, niet bekend. Op de Dareios-vaas, waarop men gewoonlijk een abacusrekenaar afgebeeld wil zien, is wel een tafel te vinden, waarop de acrophonische cijfers geteekend staan, maar van een abacus geen spoor. En uit den abacus van Salamis is de rekenwijze niet met zekerheid op te maken.

woorden in beeld brengen (zoals b.v. het Chineesche, waarin een getal als 748 geschreven wordt door naast elkaar de teekens voor zeven, honderd, vier, tien en acht te plaatsen ¹), of de aantallen eenheden van verschillende trappen rechtstreeks voorstellen (zoals het Egyptische, het decimaal-Babylonische). Het acrophonische en het Romeinsche systeem behooren nu noodzakelijk tot het tweede type, omdat, zoals we boven reeds opmerkten, in den taalkundigen bouw van de telwoorden niets van een bevoorrechte positie van de vijfvouden van de termen van de schaal te merken is. Men moet dus voor de verklaring van de afzonderlijke cijfers voor deze vijfvouden uitzien naar een gelegenheid, waarbij men redelijkerwijs een samenvatting van voorwerpen in groepen van vijf verwachten kan en dan ligt het wel zeer voor de hand, aan het rekenen op den abacus te denken.

Hagstroem heeft nu verder nog geprobeerd, ook de toepassing van het subtractieve principe in het Romeinsche systeem uit het abacusrekenen af te leiden. Om aan een kolom negen eenheden toe te voegen, kan men er één schijf uithalen en aan de volgende één toevoegen. Het is waar, dat zoo het symbool IX en mutatis mutandis ook IV ontstaan zouden kunnen zijn. Het lijkt echter onwaarschijnlijk, dat hierdoor het subtractieve principe geheel zou kunnen worden verklaard. Immers dit principe wordt ook toegepast bij de vorming van sommige telwoorden die toch zeker onafhankelijk van het abacusrekenen zijn ontstaan (b.v. duodeviginti en undeviginti) ; het is echter weer waar, dat de cijfersymbolen voor deze getallen niet het gesproken telwoord afspiegelen (men schrijft b.v. XIX en niet IXX), maar dat ze als voorstelling van het op den abacus aanschouwelijk gemaakte getal kunnen gelden,

Oisterwijk.

E. J. DIJKSTERHUIS.

---

¹ En, op een meer gekunstelde wijze, ook het Grieksche alphabetische.